অধ্যায় ১২ ঃ জৈন দর্শন ঃ স্যাৎবাদ সম্পর্কীয় মতবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ জৈন দর্শনৰ চমু পৰিচয়
    ১২.৩.১ জৈন দর্শনৰ জ্ঞানবিজ্ঞান
    ১২.৩.২ জৈন দর্শনৰ অধিবিদ্যা
১২.৪ স্যাৎবাদ বা "সপ্তভংগী নয়"
১২.৫ স্যাৎবাদৰ সমালোচনা
১২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৭ অধিক জানিবলৈ
১২.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- জৈন দর্শনৰ চমু পৰিচয় আগবঢ়াব পাৰিব,
- জৈন দর্শনৰ "জ্ঞান-বিজ্ঞান" সম্পর্কীয় মতবাদ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব,
- জৈন দর্শনৰ "অধিবিদ্যা"ৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব,
- "স্যাৎ বাদ" বা "সপ্তভংগী নয়" —বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব,
- স্যাৎবাদৰ সমালোচনা কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে জৈন দর্শনৰ অন্তর্ভুক্ত স্যাৎবাদৰ সুত্ৰৰ বিষয়ে পৰিচয় দাঙি ধৰিছে। কিন্তু স্যাৎবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ আগতে জৈন দর্শনৰ জ্ঞানবিদ্যা আৰু অধিবিদ্যাৰ বিষয়ে খৰচি মাৰি জানিব লাগিব। জৈন জ্ঞান-বিজ্ঞান আৰু অধিবিদ্যা —এই দুয়োটাই স্যাৎবাদৰ ধাৰণাৰ সৈতে ওতঃপ্রোতভাবে জড়িত। অন্যান্য ভাৰতীয় দর্শনৰ দৰে, জৈন দর্শনো জ্ঞানৰ উৎসৰ পৰাই উৎপত্তি। জৈন জ্ঞান-বিদ্যাত সাধাৰণতে তিনিটা জ্ঞানৰ উৎসৰ ব্যাখ্যা পোৱা যায়— অনুমান, প্রত্যক্ষ আৰু শব্দ। এজন সাধাৰণ মানুহৰ বাবে সকলো বিষয়তে গভীৰভাৱে জ্ঞান আহৰণ কৰা সম্ভৱপৰ নহয়। মানুহে আপেক্ষিক ভাবেহে জ্ঞান পাব পাৰে। আপেক্ষিক জ্ঞানকেই স্যাৎবাদ বুলি

কোৱা হয়। অধিবিদ্যাৰ ফালৰ পৰা জৈন দর্শন বাস্তৱ বাদী আৰু বহুত্ববাদী দর্শন। জৈনসকলৰ মতে, যি বস্তুৰ সম্পর্কে আমাৰ প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষ জ্ঞান হয়, সেই বস্তুসমুহৰ অসংখ্য গুণ বা লক্ষণ থাকে। গতিকে প্রত্যেক বস্তুৱেই 'অনেকান্ত'। সেয়েহে জৈন অধিবিদ্যাক অনেকান্তবাদ বুলিও কোৱা হয়। ইয়াৰ পৰা ক'ব পাৰি যে, অধিবিদ্যা আৰু জ্ঞানবিদ্যা জৈন দর্শনৰ একেটা বিষয়ৰে দুটা দিশ।

১২.৩ জৈন দর্শনৰ চমু পৰিচয়

প্রাক্ ঐতিহাসিক যুগত জৈন দর্শনৰ উৎপত্তি হৈছিল। জৈন মতবাদ অনুসৰি চব্বিশ জন তীর্থংকৰৰ উপদেশাৱলীয়ে জৈন দর্শন গঢ়ি তুলিছে। এই তীর্থংকৰসকলৰ প্রথমজন আছিল ঋষভদেৱ আৰু শেষৰ জন মহাবীৰ। মহাবীৰক জৈন দর্শনৰ প্রৱর্তক বুলি গণ্য কৰা নহয়, কিয়নো জৈন দর্শন অতি প্রাচীন আৰু মহাবীৰৰ আগতেও এই ধর্ম আৰু দর্শন প্রচাৰ কৰা হৈছিল। মহাবীৰক বর্দ্ধমান বুলিও জনা যায়। তেওঁ গৌতম বুদ্ধৰ সমসাময়িক আছিল।

১২.৩.১ জৈন দর্শনৰ জ্ঞানবিদ্যা

প্রত্যক্ষ, অনুমান আৰু শব্দ —এই তিনিওটাকেই জৈনসকলে প্রমাণ অর্থাৎ যথার্থ জ্ঞান অর্জনৰ উৎস হিচাপে স্বীকাৰ কৰে। জৈন দর্শন মতে, যুক্তিপূর্ণভাৱে নিয়ম মানি অনুমান প্রয়োগ কৰিলে যথার্থ জ্ঞান পাব পাৰি। অনুমানৰ দৰে, নির্ভৰযোগ্য আৰু বিশ্বাসযোগ্য ব্যক্তি বা বাক্য বা বচন হ'লে তেনে শব্দকো যথার্থ প্রমাণ বুলি গণ্য কৰে। জৈনসকলে কয় যে সর্বজ্ঞ আৰু সর্ব শক্তিমান জৈন গুৰুসকলৰ (জিন বা তীর্থংকৰ) উপদেশসমূহৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিয়েই অতীন্দ্রিয় আৰু আধ্যাত্মিক বিষয় সম্পর্কে অভ্রান্ত জ্ঞান লাভ কৰিব পৰা যায়। জৈনসকলৰ মতে জ্ঞান দুই প্রকাৰৰ— পৰোক্ষ জ্ঞান আৰু অপৰোক্ষ জ্ঞান।

জৈনসকলে আৰু দুই প্রকাৰৰ জ্ঞানৰ কথা উল্লেখ কৰিছে—

- প্রমাণ (Pramana)
- নয় (Naya)

বস্তুৰ যথাযথ জ্ঞানেই হৈছে প্রমাণ। যিকোনো বস্তুৰ অসংখ্য লক্ষণৰ মাজৰ পৰা এটা বা দুটা লক্ষণ নিৰীক্ষণ কৰি যি আংশিক জ্ঞান আহৰণ কৰা হয় তাকে 'নয়' (Naya) বুলি কোৱা হয়। কিবা এটা বস্তু সম্পর্কে সাব্যস্ত জ্ঞান লাভ কৰা সম্ভৱ নহয়। সেয়েহে জৈন মতবাদ অনুসৰি প্রত্যেক বস্তু আংশিকভাৱে সত্য হ'ব পাৰে। জৈনসকলৰ মতে 'নয়' সাত প্রকাৰৰ। প্রথম চাৰি প্রকাৰৰ নয়ক 'অর্থ নয়' (Artha Naya) বুলি কোৱা হয়, কিয়নো এই নিয়মসমূহ অর্থৰ লগত জড়িত। আনহাতে শেষৰ তিনিটা নয়ক "শব্দ নয়" (Sabda Naya) বোলে। শব্দৰ সৈতে জড়িত বাবে এই তিনিটাক 'শব্দ নয়'

বুলি কোৱা হয়। 'নয়'ৰ ক্ষেত্ৰত এটি ভ্ৰান্তি হোৱা দেখা যায় আৰু এই ভ্ৰান্তিক "নয়ভাচ" (Nayabhasa) বুলি জনা যায়।

১২.৩.২ জৈন দর্শনৰ অধিবিদ্যা

জৈন দর্শন অনুসৰি, প্ৰত্যেক বস্তুৰে অসংখ্য গুণ বা লক্ষণ (অনন্ত ধৰ্মকৰ্ম বস্তু) থাকে। সেয়েহে প্ৰত্যেক বস্তুৰেই 'অনেকান্ত'। জ্ঞানৰ যোগেদি কোনো বস্তুৰ সকলোবোৰ গুণ সম্পৰ্কে মাত্ৰ সৰ্বজ্ঞ পুৰুষেহে আয়ত্ব কৰিব পাৰে। কিন্তু ব্যৱহাৰিক জীৱনত মানুহৰ বাবে যিকোনো বিষয়ৰ গুণ সম্পৰ্কে পূৰ্ণ জ্ঞান লাভ কৰা সম্ভৱ নহয়। সেয়েহে অপূৰ্ণ ব্যক্তিয়ে এটা বিশেষ দৃষ্টিভংগীৰে লক্ষ্য কৰি এটা বিশেষ লক্ষণহে পাব পাৰে। অধিবিদ্যা দিশৰ পৰা জৈন দর্শনক 'বহুত্ববাদী' দর্শন বুলি কোৱা হয়। একেটা বস্তুকেই বিভিন্ন ব্যক্তিয়ে বিভিন্ন দিশৰ পৰা দেখে। সেয়েহে এই মতবাদক অনেকান্তবাদ বুলি কোৱা হয়। কিয়নো বিভিন্ন ব্যক্তিয়ে বিভিন্ন দিশৰ পৰা বস্তু এটা দেখে। ফলত একে বস্তুকেই বিভিন্ন ব্যক্তিয়ে বিভিন্ন প্ৰকাৰে দেখে। সেয়েহে ইয়াক অনেকান্তবাদ বুলি কোৱা হয়।

আকৌ, অধিবিদ্যা দিশৰ পৰা জৈন দর্শন 'আপেক্ষিকতাবাদ' (Relativistic), কিয়নো তেওঁলোকে কোনো মতবাদকে সম্পূৰ্ণৰূপে সত্য বুলি মানি নলয়। প্ৰত্যেক বস্তু আংশিকভাৱে সত্য। সেয়েহে জৈন অধিবিদ্যাক অনেকান্তবাদ বোলা হয়।

জৈন অধিবিদ্যা অনুসৰি ক'ব পাৰি যে জ্ঞান হৈছে আপেক্ষিক। এই প্ৰসংগতে এইটো উল্লেখ কৰিব পাৰি যে কোনো এটা বিষয়ৰ সৈতে জড়িত লক্ষণসমূহৰ জ্ঞান আহৰণ কৰা মানুহৰ পক্ষে আপেক্ষিক। জৈন জ্ঞানবিদ্যা মতে, কোনো এটা বিষয়ৰ সৈতে জড়িত কিছুমান লক্ষণ সম্পৰ্কেহে জানিব পৰা যায়। ইয়াক স্যাৎবাদ বুলি কোৱা হয়। আকৌ অধিবিদ্যাৰ ফালৰপৰা ইয়াক অনেকান্তবাদ বুলিও ব্যক্ত কৰা হয়, কিয়নো কোনো এটা বিষয় বা বস্তু অলেখ গুণৰ সমষ্টি। আচলতে 'সাৎবাদ' আৰু 'অনেকান্তবাদ' এই দুয়োটা মতবাদ এটা মুদ্ৰাৰ দুটা পিঠি। যেতিয়া কোনো এটা মতবাদক সম্পূৰ্ণৰূপে সত্য বুলি গণ্য কৰা যায়, তেতিয়া জৈন অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্ৰত এটি ভ্ৰান্তি পৰিলক্ষিত হয়। ইয়াক 'একান্ত দোষ' (Fallacy of ekantatavada) বুলি কোৱা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ জৈন দর্শনৰ জ্ঞান অৰ্জনৰ উৎসসমূহ কি কি?

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ জৈন সকলৰ মতে দুই প্ৰকাৰৰ জ্ঞান কি কি?

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ জৈন দর্শনত 'নয়' মানে কি? (২০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ অনেকান্তবাদ মানে কি? (২০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ শুদ্ধ উত্তৰ বাচি উলিয়াওক ঃ

ক) জৈন অধিবিদ্যা আপেক্ষিকতাবাদ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) জৈন জ্ঞানবিদ্যাক স্যাৎবাদ বোলে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) জৈন অধিবিদ্যাক অনেকান্তবাদ বোলে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) জৈনসকলৰ মতে আঠ প্রকাৰৰ 'নয়' আছে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

১২.৪ স্যাৎবাদ বা সপ্তভংগী নয়

আপেক্ষিক জ্ঞানেই হৈছে স্যাৎবাদৰ মূল সুত্র। ইয়াক সপ্তভংগী নয় বা সপ্তম অৱধাৰণা বুলি কোৱা হয়। 'স্যাৎ' শব্দটোৱে 'হ'ব পাৰে', 'সম্ভাব্য', 'সম্ভৱত' ঃ আদিকে বুজায়। সেয়ে এই মতবাদক জ্ঞানৰ সম্ভাৱনীয় সূত্র (Probability theory of knowledge) বুলিও জনা যায়। 'স্যাৎবাদ' মতবাদৰ যোগেদি জৈনসকলে কৈছে যে, প্রত্যেক বস্তুৰেই অনন্ত গুণ আছে। সেইবাবে মানুহে বস্তুৰ সম্পূর্ণ সত্য সম্ভাব্য বুলি গণ্য কৰে। তেওঁলোকৰ জ্ঞান আংশিক জ্ঞান, সম্পূর্ণ জ্ঞান নহয়। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা জৈন দর্শনক সম্ভাৱনীয় সুত্র বুলিব পাৰি। সেই বুলি জৈন দর্শনক সংশয়বাদ (Skepticism) আখ্যা দিব নোৱাৰি।

স্যাৎবাদৰ মতে, অৱধাৰণাবোৰ আপেক্ষিক আৰু সীমিত। কোনো অৱধাৰণাই সম্পূর্ণ সত্য বা মিথ্যা হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে, অৱধাৰণাবোৰ আংশিকভাবে সত্য বা আংশিকভাৱে মিথ্যা। অৱধাৰণাৰ দুটা দিশ হ'ল— সদর্থক আৰু নঞর্থক। এটি উদাহৰণৰ সহায়ত আপেক্ষিকতাবাদ মতবাদ বুজাবলৈ চেষ্টা কৰা হ'ল— পাহাৰ এখন দেখিলে আমি ক'ব পাৰো যে, 'পাহাৰখন আছে' কিন্তু এই অৱধাৰণা সকলো ক্ষেত্রতে সত্য নহ'বও পাৰে। গতিকে আমি ক'ব লাগিব যে, এটা অর্থত বা কোনো ক্ষেত্রত পাহাৰখন আছে। এই বাক্যটোৰ অর্থ হ'ল যে, পাহাৰখনৰ অস্তিত্ব দেশ, কাল, গুণ আদি নানা চর্তৰ ভিতৰত কোনো এটা ক্ষেত্রতহে সম্ভৱ হ'ব। পাহাৰখন আছে বুলি ক'লে ই সকলো সময়ত সকলো ঠাইত থকা বুজায় আৰু আমাৰ ভুল হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সেয়েহে যথার্থতাৰ কাৰণে অবধাৰণাটো 'এটা অর্থত' বা 'কোনো ক্ষেত্রত' বা 'হয়তো' —আদি উক্তিৰে সীমাবদ্ধ কৰা উচিত। সেইবাবে জৈনসকলে অৱধাৰণাবোৰ আপেক্ষিক বুলি কয়।

ছয়জন অন্ধৰ হস্তীদর্শনৰ গল্পৰ সহায়ত জৈন স্যাৎবাদ মতবাদ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। অন্ধলোক কেইজনে হাতীৰ বিভিন্ন অংগ-প্রত্যংগ স্পর্শ কৰি হাতীৰ আকৃতি সম্পর্কে বিভিন্ন

ধাৰণা পোষণ কৰে আৰু ভিন ভিন মত প্ৰকাশ কৰে। প্ৰথম অন্ধজনে হাতীৰ কাণখন চুই বিচনীৰ লগত তুলনা কৰিছিল। দ্বিতীয় জন অন্ধলোকে হাতীৰ ভৰিখনক স্তম্ভ সদৃশ বুলি আখ্যা দিছিল। আকৌ তৃতীয়জন অন্ধলোকে হাতীৰ শূৰডালক অজগৰ সাপৰ লগত তুলনা কৰিছিল। চতুৰ্থ অন্ধজনে হাতীৰ নেজডাল ধৰি ৰচি বুলি কৈছিল। সেইদৰে পঞ্চম জনে হাতীৰ গাটো বেৰৰ দৰে বুলি কৈছিল। শেষৰজনে হাতীৰ কপালখন চুই বুকুৰ লগত তুলনা কৰিছিল। ছয়জন অন্ধলোকে ভাবিছিল যে হাতী সম্পৰ্কে তেওঁলোকে দিয়া অভিমতবোৰ শুদ্ধ। কিন্তু অন্ধলোক সকলে পিছত জানিলে যে, তেওঁলোকৰ অভিমত একো একোটা অংগৰ ক্ষেত্ৰতহে সত্য। গতিকে জৈন স্যাৎবাদে দেখুৱাই যে কিবা এটা বস্তু সম্পৰ্কে আমি যি সাব্যস্ত কৰো, সেই বস্তুটোৰ এটা লক্ষণহে সত্য আৰু কোনো অৱধাৰণা সম্পূৰ্ণৰূপে সত্য বুলি গণ্য কৰা নহয়। প্ৰত্যেক অৱধাৰণা এটা বিশেষ অৰ্থত সত্য। 'স্যাৎ' শব্দটোৱে এটা অৱধাৰণাৰ অনিশ্চয়তা নিৰ্দেশ নকৰে, মাত্ৰ চৰ্তসাপেক্ষে ইয়াৰ এটা লক্ষণহে নিৰ্দেশ কৰে। এই অৱধাৰণাসমূহক 'সপ্তভংগী নয়' বুলি কোৱা হয়। এইকেইটা হ'ল—

১। স্যাৎ অস্তি
২। স্যাৎ নাস্তি
৩। স্যাৎ অস্তি চ, নাস্তি চ।
৪। স্যাৎ অবক্তব্যম্
৫। স্যাৎ অস্তি চ, অবক্তব্যম্ চ
৬। স্যাৎ নাস্তি চ, অবক্তব্যম্ চ
৭। স্যাৎ অস্তি চ, নাস্তি চ, অবক্তব্যম্ চ

অৱধাৰণাৰ দুটা দিশ হ'ল— সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক। এই দুটাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই সাত প্ৰকাৰৰ অৱধাৰণা পোৱা যায়। সদৰ্থক অৱধাৰণাত এটা বস্তুৰ কিবা এটা লক্ষণ স্বীকাৰ কৰা হয় আৰু নঞৰ্থক অৱধাৰণাত বস্তুটোৰ লক্ষণ অস্বীকাৰ কৰা হয়। 'সপ্তভংগী নয়' কেইটা তলত বিশদভাবে আলোচনা কৰা হ'ল—

১। স্যাৎ অস্তি ঃ ইয়াৰ সাংকেতিক ৰূপ— 'কোনো ক্ষেত্ৰত s p'হয়। এইটো এটা সদৰ্থক অৱধাৰণা। যেনে কলহটো সম্পৰ্কে সদৰ্থক অৱধাৰণা কৰা হয় যে ''কোঠালীটোত কোনো ক্ষেত্ৰত কলহটো আছে'', অৰ্থাৎ এটা বিশেষ সময়ত বিশেষ স্থানত বিশেষ আকৃতিৰ কলহটো আছে।
২। স্যাৎ নাস্তি ঃ ই এটা নঞৰ্থক অৱধাৰণা আৰু চিহ্নিত ৰূপ হ'ল--- 'কোনো ক্ষেত্ৰত s p' নহয় । যেনে— কোনো ক্ষেত্ৰত কলহটো কোঠালীৰ বাহিৰত নাই। অৰ্থাৎ এটা বিশেষ সময়ত বিশেষ পৰিস্থিতিত কলহটো বাহিৰত নাই।
৩। স্যাৎ অস্তি চ, নাস্তি চ ঃ এটা বস্তু সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক দুয়োটা লক্ষণ বুজাবলৈ যৌগিক অৱধাৰণাৰ প্ৰয়োজন হয়। তেতিয়া তাক স্যাৎ অস্তি চ, নাস্তি চ্ বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ সাংকেতিক ৰূপ হ'ল— 'কোনো ক্ষেত্ৰতে s p হয় আৰু p' নহয়। যেনে— কোনো ক্ষেত্ৰত কলহটো ৰঙা হয় আৰু ৰঙা নহয়।

৪ । স্যাৎ অবক্তব্যম্ ঃ এই অৱধাৰণাটোৰ সাংকেতিক ৰূপ হ'ল— 'কোনো ক্ষেত্ৰত হয় অবর্ণনীয়' s। যেতিয়া কোনো সময়ত একেটা বস্তুৰে বিৰোধী লক্ষণ দেখা যায়, তেতিয়া বস্তুটো অবর্ণনীয় বুলি ক'ব পাৰি। যেনে— কেতিয়াবা দেখা যায় যে কেঁচা মাটিৰ কলহটো ক'লা হয় আৰু জুইৰ তাপত ৰঙা হয়। গতিকে কলহটোৰ যথার্থ ৰং কি বুলি প্ৰশ্ন কৰিলে আমি কোৱা উচিত যে, ৰংটো কি ক'ব পৰা নাযায়। অর্থাৎ কলহটো অবর্ণনীয়।

৫। স্যাৎ অস্তি চ, অবক্তব্যম্ চ ঃ ইয়াৰ সাংকেতিক ৰূপ হ'ল— 'কোনো ক্ষেত্ৰত s হয় p আৰু অবর্ণনীয় । স্যাৎ অস্তিৰ লগত স্যাৎ অবক্তব্যম্ চ অৱধাৰণাক সংযোগ কৰি এই অৱধাৰণাটি পোৱা যায়। যেনে— কোনো ক্ষেত্ৰত কলহটো ৰঙা আৰু কোনো ক্ষেত্ৰত অবর্ণনীয়।

৬। স্যাৎ নাস্তি চ, অবক্তব্যম্ চ ঃ সাংকেতিক ৰূপ হ'ল— 'কোনো ক্ষেত্ৰত s নহয় p আৰু অবর্ণনীয়'। স্যাৎ নাস্তি অৱধাৰণৰ সৈতে স্যাৎ অবক্তব্যম সংযোগিত কৰিলে এই অৱধাৰণাটো পোৱা যায়। যেনে— কোনো ক্ষেত্ৰত কলহটো বাহিৰত নাই আৰু কোনো ক্ষেত্ৰত ই অবর্ণনীয়।

৭। স্যাৎ অস্তি চ, নাস্তি চ, অবক্তব্যম্ চ ঃ ইয়াৰ সাংকেতিক ৰূপ হ'ল— 'কোনো ক্ষেত্ৰত s হয় p; নহয় p আৰু অবর্ণনীয়'। স্যাৎ অস্তি চ, নাস্তি চ ৰ সৈতে স্যাৎ অবক্তব্যম্ সংযোগ কৰিলে এই অৱধাৰণাটো পোৱা যায়। যেনে— কোনো ক্ষেত্ৰত কলহটো ৰঙা হয় আৰু ৰঙা নহয় আৰু কোনো ক্ষেত্ৰত ই অবর্ণনীয়।

যদিও ওপৰত উল্লেখ কৰা জৈন স্যাৎবাদক শুদ্ধ বুলি ভবা যায় সেয়েহে সমালোচক সকলে এই মতবাদটো সমালোচনা কৰিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰকঃ

ক) জৈনসকলৰ মতে অৱধাৰণাবোৰ .....।

খ) 'স্যাৎ' শব্দটোৰ অর্থ .....।

গ) সাত প্ৰকাৰৰ অৱধাৰণাক ..... জনা যায়।

ঘ) 'নয়' ৰ ভ্ৰান্তিক ..... বোলে।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ জ্ঞানৰ আপেক্ষিকতাবাদ বুলিলে কি বুজা যায়? (৭০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

.....

.....

চিন্তা-চৰ্চা কৰক ১২.১

ক) জ্ঞানৰ আপেক্ষিকতাবাদ বা স্যাৎবাদ সূত্ৰই জ্ঞানৰ অসাধ্যতা বুজাই নেকি ? আপোনাৰ মতামত কি ? আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

খ) জৈনৰ 'সপ্তভংগী নয়' মতবাদে কোনো বস্তুৰ সত্তা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে নে ? আপোনাৰ মতামত কি ? ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

১২.৫ স্যাৎবাদৰ সমালোচনা

ক) বৌদ্ধ আৰু বেদান্তসকলৰ মতে স্যাৎবাদৰ অন্তৰ্ভুক্ত 'স্যাৎ' শব্দটোৱে অসুবিধাৰ সৃষ্টি কৰে। তেওঁলোকে স্যাৎবাদক 'আত্মবিৰোধ' (Self-Contradictory) বুলি আখ্যা দিছে। এই সূত্ৰ অনুসৰি একে বস্তুৰ একে সময়তে গুণৰ অস্তিত্ব থাকিবও পাৰে আৰু নাথাকিবও পাৰে সেয়েহে একে সময়তে পোহৰ আৰু এন্ধাৰ থাকিব নোৱাৰে। এই ক্ষেত্ৰত ধৰ্মকীৰ্তিয়ে কয় যে জৈন দৰ্শনে পগলা মানুহৰ নিচিনাকৈ বিৰোধৰ সৃষ্টি কৰিছে। শংকৰাচাৰ্যৰ মতে, একে বস্তুৰ একে সময়তে দুটা ৰূপ থাকিব নোৱাৰে। তেওঁৰ মতে, অদ্বিতীয়াত্মবাদ আৰু বহুত্ববাদ, সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক, পোহৰ আৰু এন্ধাৰ —এইবোৰ একে বস্তুৰ ক্ষেত্ৰত একে সময়তে সম্ভৱ নহয়। ৰামানুজেও শংকৰাচাৰ্যৰ সৈতে একমত হৈ এই মতবাদ সমালোচনা কৰে।

খ) জ্ঞানৰ আপেক্ষিকতাবাদ মতবাদ অৰ্থাৎ স্যাৎবাদ অনুসৰি সকলো ধৰণৰ অৱধাৰণাই চৰ্ত সাপেক্ষ। সকলো সদৰ্থক ধাৰণাই নঞৰ্থক ধাৰণাক অনুসৰণ কৰে আৰু সকলো নঞৰ্থক অৱধাৰণাই সদৰ্থক অৱধাৰণাক অনুসৰণ কৰে। আকৌ এই সূত্ৰ অনুসৰি সকলো সত্যতা আংশিকভাৱেহে সত্য বা মিছা। এই ক্ষেত্ৰত আমি ইয়াকেই ক'ব পাৰো যে যদি সত্যতা আংশিক ভাবেহে সঁচা বা মিছা হয়, তেন্তে স্যাৎবাদ সূত্ৰটো নিজেই সম্ভাৱনাপূৰ্ণ হ'ব, অথবা আংশিকভাৱেহে সঁচা বা মিছা হ'ব। জৈনসকলৰ স্যাৎবাদ তত্ত্বটোৱে যিহেতু পূৰ্ণ সত্যৰ কোনো আভাস দিব নোৱাৰে, সেয়েহে ইয়াক এক গ্ৰহণযোগ্য মতবাদ বুলি মানি ল'ব নোৱাৰি।

১২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জৈন 'স্যাৎবাদ' মতবাদটো সমালোচনা কৰা হৈছে যদিও ইয়াৰ গুৰুত্ব নুই কৰিব নোৱাৰি। জৈনসকলে সত্তাৰ বিভিন্নতা স্যাৎবাদ তত্ত্বটোৰ দ্বাৰা ব্যাখ্যা কৰিছে। এটি অৱধাৰণাই কেতিয়াও স্বতন্ত্রভাবে সত্তা প্রকাশ কৰিব নোৱাৰে। গতিকে জৈনসকলে সপ্তভংগী নয়ৰ দ্বাৰা প্রকাশ কৰিব বিচাৰিছে। যিহেতু এটি অবধাৰণাক কেতিয়াও সম্পূর্ণভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাযায়, সেয়েহে জৈন সকলে স্যাৎবাদ তত্ত্বটো এক উপযুক্ত তত্ত্ব বুলি গ্রহণ কৰে। জৈনসকলে স্যাৎবাদ তত্ত্বটোক সত্তাৰ অপ্রকাশিত ৰূপটোক ব্যাখ্যা কৰাৰ প্রয়াস কৰিছে। সেয়েহে তেওঁ লোকৰ স্যাৎবাদ তত্ত্বটোক সত্তাৰ যথার্থতা ব্যাখ্যাত এক উপযুক্ত মতবাদ বুলি গ্রহণ কৰিব পৰা যায়।

জৈন দর্শনৰ কেইটিমান গুৰুত্ব পূর্ণ কথা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- প্রত্যক্ষ, অনুমান আৰু শব্দ —এই তিনিওটাক জৈন সকলে যথার্থ জ্ঞানার্জনৰ উপায় হিচাপে স্বীকাৰ কৰে।
- জৈন সকলৰ মতে জ্ঞান দুই প্রকাৰৰ— 'প্রমাণ' আৰু 'নয়'
- আংশিক জ্ঞান লাভ কৰা উপায়ক নয় বোলে।
- বস্তুৰ যথাযথ জ্ঞানেই হৈছে প্রমাণ।
- জৈন অধিবিদ্যা মতে সকলো অৱধাৰণাই হৈছে আপেক্ষিক।
- জৈন জ্ঞানবিদ্যা অনুসৰি জ্ঞান হৈছে আপেক্ষিক কিয়নো আমি আংশিক জ্ঞানহে জানো। ইয়াকে স্যাৎবাদ বুলি কোৱা হয়।
- অধিবিদ্যা অনুসৰি প্রত্যেক বস্তুৰে অসংখ্য গুণ বা লক্ষণ থাকে। ইয়াকে অনেকান্তবাদ বোলে।
- স্যাৎবাদ হৈছে জ্ঞানৰ আপেক্ষিকতাবাদ। ইয়াক 'সপ্তভংগী নয়' বা সপ্তম অৱধাৰনা বুলিও কোৱা হয়।

১২.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রত্যক্ষ, অনুমান আৰু শব্দ।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অপৰোক্ষ আৰু পৰোক্ষ।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যিকোনো বস্তুৰ অসংখ্য লক্ষণৰ পৰা আংশিক জ্ঞান আহৰণ কৰা হয়, তাকে 'নয়' বুলি কোৱা হয়।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অধিবিদ্যা অনুসৰি প্রত্যেক বস্তুৰে অসংখ্য গুণ বা লক্ষণ থাকে। তাকে অনেকান্ত বাদ বোলে।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) আপেক্ষিকতাবাদ খ) সাৎবাদ গ) অনেকান্তবাদ ঘ) সাত

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) আপেক্ষিক খ) হ'ব পাৰে গ) 'সপ্তভংগ নয়' ঘ) নয়ভচ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এই তত্ত্বমতে বস্তুৰ এক সামগ্রিক জ্ঞান মানুহ এজনৰ কাৰণে সম্ভৱ নহয়, সেয়ে জ্ঞান সম্ভাব্য বুলি কোৱা হয়। বস্তু এটা বিভিন্ন দিশ থাকিব পাৰে, সেয়ে এজন মানুহে জ্ঞানৰ ক্ষেত্রত সকলো দিশৰেই জ্ঞান আহৰণ কৰিবলৈ অসমর্থ হয়, সেয়ে মানুহে বস্তু এটাৰ সম্বন্ধে আংশিক জ্ঞানহে লাভ কৰিব পাৰে। গতিকে অৱধাৰণবোৰে এটা দিশৰ পৰা এটা সত্যকহে নির্দেশ কৰিব পাৰে, সেয়ে এই তত্ত্বটোক সম্ভাৱনীয় সূত্র বুলি জনা যায়।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

১) দাস, কালিচৰণ, *ভাৰতীয় দর্শন*
২) বৰুৱা, গিৰিশ, *ভাৰতীয় দর্শন*
৩) ভট্টাচার্য্য, জ্যোৎস্না, *ভাৰতীয় দর্শন*
৪) শর্মা, ৰাম নাথ, *ভাৰতীয় দর্শন*

১২.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ জৈন দর্শন মতে জ্ঞানৰ উৎসসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ২ ঃ জৈন দর্শন অনুসৰি জ্ঞানৰ প্রকাৰবোৰ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ প্রমাণৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন ৪ ঃ জৈন দর্শন মতে, অর্থ নয় কি?

প্রশ্ন ৫ ঃ শব্দৰ নয় কি?

প্রশ্ন ৬ ঃ নয়'ত উদ্ভৱ হোৱা দোষটি উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ জৈন দর্শন মতে, স্যাৎ শব্দটোৰ অর্থ কি?

খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ স্যাৎবাদৰ ধাৰণাটো চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ সপ্তভংগী নয় কি? চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ জৈন পৰাবিদ্যা সম্পর্কে চমুকৈ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ জৈন জ্ঞানবিজ্ঞান বুলিলে কি বুজা যায়? চমুকৈ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

গ) চমুটোকা লিখক (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

(ক) জৈন পৰাবিদ্যা বা তত্ত্ববিদ্যা

(খ) জৈন জ্ঞানবিজ্ঞান

(গ) অনেকান্তবাদ

(ঘ) সপ্তভংগী নয়

(ঙ) স্যাৎবাদ

ঘ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ জৈন জ্ঞানবিদ্যা মানে কি বুজে ? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ জৈন অধিবিদ্যা বুলিলে কি বুজে ? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ জৈন "স্যাৎবাদ" বা "সপ্তভংগী নয়" বিশদভাৱে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ জৈন "স্যাৎবাদ" আলোচনা মুক্ত নে ? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ জৈনসকলৰ "সপ্তভংগী" নয় বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৬ ঃ অনেকান্তবাদ কি ? স্যাৎবাদ আৰু অনেকান্তবাদৰ মাজত কিবা সম্পর্ক আছেনে ? আলোচনা কৰক।

* * * * * * * * * *